

Andrzej Gaca

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: agaca@umk.pl

ORCID: 0000-0001-5051-3486

Hubert Bąk

Akademia Kujawsko-Pomorska w Bydgoszczy
email: h.bak@kpsw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-4269-5528

DOI: 10.15290/mhi.2022.21.01.19

Władza królewska ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień prawodawczych monarchy w Królestwie Danii epoki Waldemarów. Analiza na podstawie wybranych źródeł prawa z I poł. XIII w.

ABSTRAKT

Okres w dziejach Danii zapoczątkowany objęciem władzy przez Waldemara I w 1157 r., a zakończony śmiercią jego najmłodszego syna Waldemara II (1241) zwanego przez potomnych Zwycięzcą lub Prawodawcą uznawany jest w historiografii duńskiej za czas znaczących zmian społecznych, politycznych oraz prawnych. Niekiedy jest on wręcz określany mianem złotego okresu dziejów Królestwa w średniowieczu tzw. epoki Waldemarów. Po latach wewnętrznych walk o władzę, faktycznego rozbitcia dzielnicowego i uznania zwierzchności lennej cesarza, blisko 100-letnie panowanie Waldemara I i jego dwóch synów przyniosło ponowną konsolidację państwa, z którą wiązało się poszerzenie władzy królewskiej, w tym prawodawczych uprawnień władców. Procesowi temu towarzyszyła współpraca na linii państwo – Kościół, którego wsparcie i aprobatą doprowadziły nie tylko do szeregu podbojów terytorialnych, uporządkowania skarbowości i aparatu administracyjnego, ale także do spisania obowiązujących praw. Należy podkreślić, że począwszy od wydania w 1200 r. Prawa króla Kanuta o zabójstwach, monarcha zaczyna występować jako samodzielny prawodawca, co mając na uwadze zwyczajowe uprawnienia prawodawcze, przysługujące wiecom dzielnicowym (*ting*), stanowi istotne *novum*. Za zwieńczenie

wzmoczonej działalności legislacyjnej władców „epoki Waldemarów” uznać należy „danie” w 1241 pierwszego w dziejach Danii spisu praw dzielnicy Jutlandii – *Jyske Lov*, które opatrzone zostało sankcją królewską. Prawo to poprzedzone jest przedmową, którą uznać można za *sui generis* ustawę zasadniczą wskazującą m.in. zakres praw i obowiązków monarchy, w tym uprawnień prawodawczych króla. Analiza wybranych rozporządzeń królewskich z I poł. XIII w., w tym przede wszystkim przedmowy do *Jyske Lov* pozwoli, przy uwzględnieniu tła politycznego, przybliżyć zakres władzy królewskiej władców „epoki Waldemarów”, ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień prawodawczych monarchy.

Royal Power with Particular Reference to the Legislative Powers of the Monarch in the Kingdom of Denmark of the Valdemar Era. The Analysis on the Basis of Chosen Sources of Law from the First Half of the 13th Century

ABSTRACT

The period in Danish history which began with the accession of power by Valdemar I in 1157 and ended with the death of his youngest son, Valdemar II (1241), known by posterity as the Victorious or the Lawgiver, is considered in Danish historiography as a time of significant social, political and legal changes. It is sometimes even named as the golden period of the Kingdom's history in the Middle Ages, the so-called "Valdemar Era". After years of internal struggles for power, real feudal fragmentation, and recognition of the emperor's fief sovereignty, the nearly 100-year reign of Valdemar I and his two sons brought a re-consolidation of the state that included an expansion of royal authority, including the legislative powers of the rulers. This process was accompanied by cooperation between the state and the Church, whose support and approval led not only to a series of territorial conquests, the ordering of the treasury and the administrative apparatus, but also to the writing of the laws in force. It should be noted that beginning with the issuance of King Canute's Law of Murder in 1200, the monarch begins to act as an independent legislator, which, given the customary legislative powers vested in the district councils (*ting*), is a significant innovation. As a culmination of the increased legislative activity of the rulers of the „Valdemar Era”, in 1241, the first Danish law on the Jutland district, *Jyske Lov*, was „given” with royal sanction. This law is preceded by a prologue, which can be regarded as a *sui generis* fundamental statute indicating, among other things, the scope of the monarch's rights and duties, including the king's legislative powers. The analysis of selected royal decrees from the first half of the 13th century, including especially the prologue to *Jyske Lov*, will allow, taking into account the political background, to present the scope of royal authority of the rulers of the «Valdemar Era», with particular emphasis on the monarch's legislative powers.

Słowa kluczowe: władza królewska, władza prawodawcza, prawodawstwo królewskie, Prawo Jutlandzkie, przedmowa do Prawa Jutlandzkiego, epoka Waldemarów

Key words: royal power, legislative power, royal legislation, the Law of Jutland, prologue to the Law of Jutland, Valdemar Era

W 2021 r. upłynęła 780. rocznica nadania sankcji królewskiej pierwszemu w dziejach Danii oficjalnemu zbiorowi prawa dzielnicowego – *Jyske Lov* (JL). Do spisania praw w obrębie ówczesnego Królestwa doszło, co prawda, już na początku XIII w., kiedy powstały prywatne księgi prawne¹, będące zbiorami norm prawnych Zelandii i pozostałych wysp duńskich², a także Skanii³, jednak przyjmuje się, że nadanie przez króla Waldemara II (1202–1241) Prawa Jutlandzkiego, wyznacza w dziejach historii i ustroju Danii moment o charakterze przełomowym.

Jyske Lov uważa się, obok *Liber Augustalis* z 1231, za jeden z najstarszych oficjalnych zbiorów prawa w Europie opatrzony sankcją monarszą, a także miłowy pomnik ustawodawstwa świeckiego epoki feudalizmu. Kodeks ten nie tylko zajmował szczególne miejsce wśród praw partykularnych na Północy spisanych w okresie XII i XIII w. ale był zarazem jednym z najdłużej obowiązujących na naszym kontynencie.

Przyjęcie Prawa Jutlandzkiego doprowadziło nie tylko do uporządkowania i spisania obowiązujących na terenie Jutlandii praw, ale przede wszystkim do

¹ Obecnie coraz powszechniej przyjmuje się, że spisanie prawa Skanii i Zelandii nie było prywatną inicjatywą, gdyż analiza treści kodeksów wskazuje na wpływy prawa kanonicznego oraz działalności monarszej. Ponadto język użyty w obu spisach wskazuje na znajomość języka prawnego, a co za tym idzie wykształcenie uniwersyteckie, zob. H. Vogt, *Jyske Lov*, Aarhus 2019, s. 51-53; *The Danish Medieval Laws. The laws of Scania, Zealand and Jutland*, red. D. Tamm, H. Vogt, London 2016, s. 12; <https://denstoredanske.lex.dk/landskabslove>, (18.02.2022).

² *Valdemars Sjællandske Lov* jest najstarszą prywatną księgą prawną, obejmującą prawa Zelandii i innych wysp duńskich. Zachowała się ona w trzech redakcjach, z których najstarsza została spisana prawdopodobnie przed 1200 r. Dwie pozostałe wersje pochodzą z I poł. XIII w. Obok *Valdemars Sjællandske Lov* funkcjonował drugi nieoficjalny kodeks, pochodzący z poł. XIII w. *Eriks Sjællandske Lov*, który prawdopodobnie stanowił uzupełnienie *Valdemars Sjællandske Lov* i jak się wydaje pomyślany był pierwotnie jako suplement do wspomnianej księgi. *Valdemars Sjællandske Lov* ukazało się drukiem w 1505 r., zaś obie księgi przestały być stosowane w praktyce w 1683 r. wraz z wejściem w życie Kodeksu Duńskiego króla Chrystiana V, zob. H. Vogt, *Jyske Lov*, s. 50-55.

³ Najstarsza zachowana wersja *Skånske Lov* spisana została w języku duńskim w latach 1202–1215. Obok wersji duńskiej funkcjonowała łacińska wersja Prawa Skanii, której autorstwo przypisywano arcybiskupowi Lund Andersowi Sunesenowi, powszechnie nazywana *Liber regis Scaniae* bądź *Anders Sunesens Parafrase*. Ta redakcja prawa skańskiego sporządzona została uczynym językiem i zawierała wiele definicji terminów prawniczych oraz komentarzy. Przyjmuje się, że mogła zostać stworzona dla celów edukacyjnych, jako podręcznik dla adeptów szkoły przykatedralnej w Lund. Prawo Skanii ukazało się w 1505 r. i przestało być stosowane w praktyce 1683 r. wraz z wejściem w życie Kodeksu Duńskiego króla Chrystiana V, https://denstoredanske.lex.dk/Skånske_Lov, (18.02.2022).

ujednoczenia praktyki sądowej, a także stopniowej eliminacji prawa zwyczajowego. Przyjmuje się bowiem, że ze względu na oficjalny charakter kodeksu, mógł on stanowić podstawę do orzekania także w pozostałych dzielnicach.

Uwadze nie może ująć, iż wydanie *Jyske Lov* z inicjatywy panującego monarchy było elementem szerszego, charakterystycznego dla tzw. epoki Waldemarów (1157–1241) procesu, a mianowicie wzmożonej działalności prawodawczej monarchów duńskich, która pokryła się ze wzrostem władzy królewskiej. Ten etap dziejów Danii poprzedzony był jednak latami walk wewnętrznych pomiędzy kolejnymi pretendencjami do tronu duńskiego, którym towarzyszyło rozbięcie dzielnicowe i słabość władców duńskich.

Dopiero królowi Waldemarowi I Wielkiemu (1157–1182) udało się ponownie zjednoczyć i odrodzić Królestwo. W 1157 r. wyszedł on zwycięsko ze sporu trzech pretendencji do tronu, zabezpieczając swój sukces poprzez obietnicę, a następnie złożenie cesarzowi przysięgi lennej (1162). Wkrótce po objęciu władzy rozszerzył granice państwa przez zajęcie Rugii (około 1168) i uzyskał wpływy na Pomorzu Zachodnim, co zapoczątkowało politykę opanowywania przez Danię, we współdziałaniu z książętami niemieckimi, ziem nadbałtyckich zamieszkałych przez Słowian⁴.

Temu wybitnemu władcy, którego wstąpienie na tron rozpoczęło, jak to określił w ślad za wieloma skandynawskimi historykami Karol Górski, złoty okres dziejów Danii w średniowieczu, zwany „czasami Waldemarów”, przypisuje się przekształcenie dotychczasowego, osłabionego królestwa epoki Wikinów w scentralizowaną monarchię wczesnofeudalną.

Pierworodny syn Waldemara Wielkiego, Kanut (duń. Knud) VI (1180-1202), który wstąpił na tron po śmierci swego poprzednika bez elekcji, jeszcze za życia ojca⁵, odmówił złożenia hołdu lennego cesarzowi niemieckiemu Fryderykowi Barbarossie, po czy sam przejściowo zhołdował Pomorze Nadodrzańskie (1184) i część Meklemburgii (1185), przyjmując tytuł króla Duńczyków i Wendów⁶.

4 K. Jordan, *Heinrich der Löwe und Dänmark*, [w:] *Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen, Festschrift zum 65. Geb. von Otto Becker*, Wiesbaden 1954, s. 16-29.

5 Król Waldemar Wielki, dążąc do wprowadzenia monarchii dziedzicznej w Danii w zasadzie *de facto* osiągnął to, doprowadzając w 1170 r., a więc na 12 lat przed śmiercią, do koronacji swego syna Kanuta VI przez arcybiskupa, po wcześniejszym uznaniu go królem przez możnowładców. Podobna sytuacja miała miejsce za życia brata i następcy Kanuta VI – Waldemara II (1202–1241), który skłonił możnych do złożenia przysięgi wierności swemu najstarszemu synowi – Waldemarowi Młodemu (1215) i doprowadził do jego wyboru na króla (1218), utrwalając przez to panowanie dynastii i jej sakralną legitymację; H. Koch., *Danmarks Historie*, bd. 3: *Kongemagt og Kirke 1060–1241*, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963, s. 415, 420; por. J.Q. Hansen, *Regnum et sacerdotium. Forholdet mellem Stat og Kirke i Danmark 1157–70*, [w:] *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*, red. T.E. Christensen, København 1966, s. 57-76; A.E. Christensen, *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*, København 1968, s. 40 i n.

6 Zwierzchnictwo Duńczyków nad ziemiami nadbałtyckimi, zamieszkałymi przez Słowian utrzy-
mywało się aż do lat 1223–1227, kiedy zmierzch przewagi duńskiej na Bałtyku spowodował także

Umacnianiu panowania duńskiego w południowej strefie Bałtyku sprzyjało również zamieszanie wokół niemieckiego tronu a także, co należy podkreślić, poparcie rodzimego Kościoła i jego hierarchów oraz papieżstwa.

Dzieło wzmocnienia państwa i dalszego rozszerzania jego granic kontynuował jego młodszy brat Waldemar II zwany Zwycięzcą lub Prawodawcą, który opanowując całe południowe wybrzeże Morza Bałtyckiego, zhołdował Lubekę⁷, podbił Holsztyn i uczynił hrabstwo Schwerinu lennem duńskim⁸, zajął Meklemburgię, północną część Estonii, utrzymując zarazem zwierzchność nad Pomorzem Zachodnim i zmuszając księcia Pomorza Gdańskiego Mściwoja I do złożenia mu hołdu (1210)⁹. Mieszał się również w sprawy wewnętrzne Niemiec, m.in. popierając najpierw Ottona IV, a następnie Fryderyka II w ich walce o tron cesarski¹⁰.

Dalszą ekspansję Duńczyków powstrzymało najpierw wzięcie do niewoli ich władcy przez Henryka, hrabiego Schwerinu (1223 r.)¹¹, a następnie klęska wojsk Waldemara II pod Bornhöved w Holsztynie, zadana mu przez koalicję połączonych wojsk północnoniemieckich książąt i miast, która zmusiła go zarazem do rezygnacji ze znacznej części dotychczasowych zdobyczy, położonych nad Bałtykiem¹². Klęska ta przypieczętowała załamanie się duńskiego panowania w tym akwenie, kładąc w zasadzie kres wielkiej polityce Waldemara II w Europie Północnej, zapoczątkowanej przez jego poprzedników¹³. Władca musiał zrezygnować prawie całkowicie z aktywnych działań w polityce zagranicznej poświęcając się głównie wewnętrznemu umacnianiu swojego państwa. Przede

wyzwolenie Pomorza Zachodniego; *Historia Polski*, t. 1, cz. 1, red. H. Łowmiański, T. Manteuffel, L. Grosfeld, B. Leśnodorski, Warszawa 1955, s. 281.

⁷ *Schultz Danmarkshistorie*, bd. 1, red. A. Friis, A. Linvald, M. Mackeprang, København 1949, s. 673; por. J. Plesner, *Lübeck og Danmark ved Aar 1200*, „Scandia” 1936, bd. 9, s. 131 i n.

⁸ W. Lammers, *Verzicht auf Reichsgebiet. Friederichs II. Urkunde von Metz 1214* [w:] *Geschichte und Verfassungsfüge, Frankfurter Festgabe für Walter Schlesinger*, Frankfurt am Mein, 1973, s. 67 i n., s. 79 i n., s. 84 i n.; por. N.G. Heine, *Valdemar II.s Udenrigspolitik*, [w:] *Østerproblemer omkring 1200*, Aarhus – København, 1941, s. 61.

⁹ W. Czaplinski, K. Górski, *Historia Danii*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 74.

¹⁰ K. Górski, *Polska w zlewisku Bałtyku*, Gdańsk–Bydgoszcz–Szczecin 1947, s. 50-51; por. P. Lauring, *Valdemarerne*, København 1974, s. 194.

¹¹ Do ostatecznego porozumienia Waldemara II z hrabią Henrykiem, zgodnie z którym król miał zostać uwolniony, doszło 17 listopada 1225 r. Henryk zażądał 45 tysięcy marek srebra okupu, wszystkich klejnotów królowej z wyjątkiem korony, 100 koni i zbroi dla 100 rycerzy. Duńczycy musieli zrezygnować z obszarów między rzekami Ejderą i Elbą i zobowiązać się do nieudzielenia pomocy hrabiemu Albrechtowi w powrocie do Holsztynu. Ze zdobyczy wendyjskich Dania zatrzymała tylko wyspę Rugię; *Schulz Danmarkshistorie...*, s. 680.

¹² H. Koch, op. cit., s. 463 i n.; *Schultz Danmarkshistorie...*, s. 679.

¹³ Państwo Waldemarów – podobnie jak wcześniej imperium Kanuta Wielkiego – okazało się budowlą dość słabo zespoloną. Dlatego m.in. okres znacznej aktywności Danii, jeżeli chodzi o politykę zagraniczną, przypadający na lata 1158–1227, bywa określany w literaturze duńskiej jako czas tzw. karkołomnego imperializmu; J. Danstrup, *Træk af den politiske Kamp 1132–82*, [w:] *Festskrift til Erik Arup. Den 22. November 1946*, red. A. Friis, A. Olsen, København 1946 s. 85.

wszystkim chodziło teraz o rozwiązanie poważnych problemów ekonomicznych, głównie ratowanie „pustego” skarbu.

Niepowodzenia militarne, utrata większości zajętych wcześniej obszarów i poważne trudności finansowe Królestwa spowodowały, że król Waldemar II ostatnie lata swojego życia, jak wspomniano, rezygnując nieomal całkowicie z ambitnych przedsięwzięć w polityce zagranicznej, poświęcił uporządkowaniu wewnętrznych stosunków państwa, wyniszczzonego wojnami i konsekwentnemu umacnianiu władzy monarszej¹⁴. Przede wszystkim podjął energiczne działania, mające na celu znaczny wzrost dochodów skarbowych oraz stabilizację wartości pieniądza. Sprzyjającą okolicznością było to, że ciągle trwał w Danii zapoczątkowany w XII w. rozwój rolnictwa związany m.in. z rosnącymi cenami zboża. Powstawały nowe wsie i stale wzrastał obszar ziemi uprawnej, co stwarzało możliwość znacznego zwiększenia przychodów Korony¹⁵.

Poza koniecznością znalezienia sposobów wyjścia z trudnej sytuacji ekonomicznej i militarnej, w jakiej znalazło się Królestwo w trakcie rządów Waldemara II i związanym z tym usprawnieniem duńskiej administracji, kolejnym ważnym problemem, który należało rozwiązać była sprawa następstwa tronu¹⁶. Należy podkreślić, że ani uwięzienie króla, ani nawet jego klęska w 1227 r. nie spowodowały w istocie osłabienia pozycji króla w samej Danii. Nie pojawił się żaden pretendent do tronu, a możnowładztwo nie podjęło jakichkolwiek prób, by ograniczyć władzę monarszą. Waldemar II nawiązując do wcześniejszej, jak się wydaje już utrwalonej tradycji, jeszcze w 1218 r. doprowadził za zgodą duńskich wielmożów i zgromadzeń wiecowych do koronacji swego następcy Waldemara Młodszego¹⁷. Po jego bezpotomnej śmierci w 1231 r. na króla wyznaczony został i koronowany starszy syn Waldemara II z drugiego małżeństwa, Eryk¹⁸.

Warto podkreślić, że polityka wewnętrzna Waldemara II i przeprowadzone przez niego reformy cieszyły się pełnym poparciem Kościoła i jego hierarchów. Król ze swej strony uznawał dotychczasowe prawa i przywileje wydane dla duchowieństwa, ponadto dokonywał szeregu nadań ziemskich na rzecz Kościoła, zwalniając ponadto biskupstwa, kapituły, klasztory i wreszcie niektóre probostwa od większości podatków. Bezkonfliktowo układała się również współpraca Waldemara II z Kościołem w zakresie obsadzania biskupstw i innych ważnych urzędów kościelnych¹⁹.

¹⁴ N.G. Heine, op. cit., s. 63.

¹⁵ P. Lauring, op. cit., s. 206.

¹⁶ H. Koch, op. cit., s. 415.; W. Czapliński, K. Górski, op. cit., s. 71.

¹⁷ W ten sposób w praktyce utrwałała się stopniowo w Danii zasada dziedziczenia tronu królewskiego w obrębie panującego rodu.

¹⁸ H. Koch, op. cit., s. 420; por. W. Czapliński, K. Górski, op. cit., s. 78.

¹⁹ *Schultz Danmarkshistorie...*, s. 691 i n.; por. W. Czapliński, K. Górski, op. cit., s. 76.

Na to jednak, że pozycja i zakres władzy króla Waldemara II były tak duże, iż trudno jest porównywać go z jakimkolwiek innym duńskim monarchą do czasów wprowadzenia absolutyzmu w Danii w początkach II poł. XVII w., wydaje się, że znaczny wpływ miały przede wszystkim jego działania związane z dążeniem do uporządkowania prawa i jego stanowieniem²⁰. Wprawdzie, według P.Johs. Jørgensena, już od około 1200 r. władcy duńscy rościli sobie prawo do samodzielnej władzy ustawodawczej, lecz jak dalece te pretensje były zgodne ze stanem faktycznym, jest do dzisiaj kwestią sporną²¹.

Największym bez wątpienia osiągnięciem Waldemara II w zakresie prawodawstwa, stanowiącym zarazem monumentalne zakończenie politycznej działalności tego wybitnego monarchy, było oficjalne wydanie przez niego w marcu 1241 r. Prawa Jutlandzkiego. Ukazanie się *Jyske Lov* można uznać za szczytowy moment legislacji monarszej w Danii okresu średniowiecza, a także cezurę wyznaczającą nowy etap w zakresie stanowienia prawa i imperium władcy. Po śmierci Waldemara II w 1241 r. inicjatywy prawodawcze kolejnych królów spotykały się ze zdecydowanym oporem możnych, dążących kosztem monarchy do zwiększenia swojego udziału w rządach i ujęcia władzy królewskiej w ramy prawne.

Pierwsze zachowane prawo królewskie²² datowane jest na 28 grudnia 1200 r.²³ Ustanowione zostało dla Skanii przez Kanuta VI (1182–1202), choć przypuszcza się, że podobne prawa mogły obowiązywać również w pozostałych prowincjach²⁴. Część normatywna rozporządzenia została inkorporowana do Prawa Skanii i w ten sposób zachowała się do dzisiaj w trzech manuskryptach –

²⁰ W czasach przedchrześcijańskich tworzenie prawa, podobnie jak sądownictwo w Danii, były domeną wieców (*ting*), na których wszyscy dorośli mężczyźni mieli prawo, a pierwotnie również obojętność, uczestnictwa. Król początkowo nie posiadał formalnie większego niż pozostali uczestnicy wiecu udziału w tej władzy, ale często w praktyce mógł, wykorzystując swoją pozycję i autorytet, oddziaływać zarówno na sądownictwo, jak i prawodawstwo. Dopiero w okresie Waldemarów (1157–1241), kiedy władza królewska uległa znacznemu wzmocnieniu, panujący zaczęli podejmować próby osiągnięcia większego wpływu na proces prawotwórczy. Również Kościół zainteresowany był wzrostem wpływu króla na prawodawstwo, wspierając konsekwentnie dążenia duńskich władców w tym zakresie. Dotyczy to zwłaszcza okresu panowania Waldemara II.; P.J. Jørgensen, *Dansk Retshistorie*, København 1969, s. 34; por. S. Iuul, *Lov og Ret i Danmark*, København 1969, s. 15-16.

²¹ Niewątpliwym osiągnięciem Waldemara II było to, że jego udział w stanowieniu prawa uznany został za niezbędny, co zostało wyrażone w przedmowie JL : „nikt nie może sądzić wbrew prawu, które król nadaje, a kraj (tj. odpowiedni *landsting*) zatwierdza”; P.J. Jørgensen, op. cit., s. 34 i n.; por. O.Fenger, *Gammeldansk ret. Dansk rets historie i oldtid og middelalder*, Aarhus 1983, s. 62 i n., s. 76 i n., s. 83 i n.

²² Źródła pośrednie, w tym przede wszystkim kroniki i hagiografie, wspominają o prawodawczych uprawnieniach monarchów duńskich, datujące je już na XI w.; zob. A.E. Christensen, *Kongemagt og aristokrati...*, s. 24-25.

²³ Aarsb. fra Geh. V nr 1 (*Samling af Danske Forordninger indtil 1500*, [w:] *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, udg. C.F. Wegener, bd V, Kjöbenhavn 1875).

²⁴ M. Kjær, H. Vogt, *En dansk retshistorie fra middelalder til grundlov*, København 2020, s. 74, por. P. Andersen, *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark*, Leiden – Boston 2011, s. 141-142.

dwóch łacińskich i jednym sporządzonym w języku staroduńskim. Zakłada się, że Prawo króla Kanuta VI o zabójstwach zostało zredagowane przez arcybiskupa Lund Absalona²⁵, bądź jego następcę, a ówczesnego kanclerza – Andersa Sunesena²⁶. Jak wynika z arengi dokumentu, powodem jego wystawienia była plaga zabójstw, na jaką skarżyli się mieszkańcy prowincji, postępowanie sprawców, którzy nie uiszczali zebranej od własnych krewnych głów szczyzny przez co narażali ich na zemstę rodową, a ponadto bezprawne dopominanie się udziału w kompensacji od osób spoza grona rodziny²⁷.

Zabójca zobowiązany był bowiem zapłacić rodzinie osoby, którą pozbawił życia karę grzywny, określaną jako *mandebod*, którą dzielono na trzy części – do zapłaty 1/3 zobligowany był sprawca, resztę pokrywali jego krewni ze strony ojca i matki (po 1/3). Tę część głów szczyzny zwano *ættebod*. Wpierw jednak swoją część zadośćuczynienia musiał uiścić z własnego majątku sprawca zabójstwa, który wcześniej nie mógł żądać od własnych krewnych sum niezbędnych do pokrycia grzywny²⁸. Rozporządzenie nie uchylało więc odpowiedzialności rodziny sprawcy, a jedynie ograniczało ją – ustalając udział, do zapłaty którego krewni byłiby zobowiązani na wypadek kompensacji zabójstwa. W przypadku odmowy zapłaty własnego udziału głów szczyzny przez któregokolwiek z członków rodu, prawo odbierało zabójcy możliwość konfiskaty majątku krewnego (*nam*) bądź innych siłowych rozwiązań. Sposobność taką zachowali jednak inni członkowie rodu, którzy samodzielnie, bądź z pomocą urzędników królewskich, mogli wyegzekwować należną część *ættebod*. Złamanie przez sprawcę zabójstwa zakazu królewskiego obwarowane zostało sankcją w postaci kary grzywny – 3 marek dla monarchy za popełnienie przestępstwa grabieży oraz 3 marek dla pokrzywdzonego²⁹. Co istotne, Prawo króla Kanuta VI wprowa-

²⁵ N. Damsholt, *Kingship in the Arengas of Danish Royal Diplomas 1140–1223*, „Mediaeval Scandinavia” 1970, nr 3, s. 88–89.

²⁶ E. Arup, *Danmarks Historie*, b. 1: *Land og Folk til 1282*, København 1925, s. 268.

²⁷ P. Andersen, *Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683*, København 2010, s. 65; O. Fenger, *Fejde og mandebod. Studier over slægtsasvaret i germansk og gammeldansk ret*, København 1971, s. 363.; M. Kjær, H. Vogt, op. cit., s. 91. Jak wskazuje Dietlev Tamm rozwiązanie to miało głównie chronić przed zatrzymaniem *ættebod* przez sprawcę i zemstą rodową, zob. D. Tamm, J.U. Jørgensen, *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra Landskabslovene til Ørsted*. bd. II *Oversigt over retsudviklingen*, København 1978, s. 36.

²⁸ Dopiero po uiszczeniu 1/3 grzywny przez sprawcę zwoływano spotkanie krewnych linii męskiej, którzy wraz z zabójcą ustalali, kto w jakiej części będzie partycypował w pokryciu *ættebod*. Po zebraniu odpowiedniej sumy od członków rodu, kwota ta pozostawała w ich posiadaniu do momentu, w którym sprawca wpłacił swoją część głów szczyzny. Wówczas krewni męscy przekazywali należną część grzywny kompensacyjnej rodzinie zabitego. Podobny zabieg miał miejsce w przypadku *ættebod* należnego od krewnych linii żeńskiej zabójcy. Jak stanowiło prawo, zabieg taki zastosowano aby zabójca nie zatrzymał głów szczyzny należnej od własnego rodu dla siebie, bądź nie zbiegł z nią, co narażałoby jego krewnych na zemstę ze strony rodu zabitego, zob. D. Tamm, J.U. Jørgensen, op. cit., s. 36.

²⁹ W przypadku, gdy sprawca zostałby złapany w trakcie grabieży prowadzonej „ukradkiem”, wówczas miał być potraktowany jako złodziej, doprowadzony przez sąd i skazany na karę powieszenia.

dziło zasadę, zgodnie z którą w przypadku popełnienia przestępstwa, krewni sprawcy byli zobowiązani do zapłaty grzywny kompensacyjnej jedynie w przypadku zabójstwa³⁰. Rozporządzeniem uregulowano także szereg kwestii procesowych³¹ oraz zaostrzono odpowiedzialność za wybrane przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu³², a ponadto uregulowano system grzywien publicznych oraz prywatnych³³. Wprowadzono wreszcie karę nieodwracalnego wyjęcia spod prawa i utraty całego majątku ruchomego, której podlegać miał sprawca zabójstwa dokonanego po uiszczeniu grzywien kompensacyjnych³⁴.

Prawo króla Kanuta VI jest doskonałym przykładem prawodawczych aspiracji monarchów duńskich „epoki Waldemarów”³⁵ oraz ich rosnących ambicji w zakresie poszerzania prerogatyw królewskich, do czego służyły m.in. instytucje zaczerpnięte z prawa rzymskiego, a także nomenklatura charakterystyczna dla dokumentów kościelnych. Już w arendzie dokumentu odnaleźć można wymowny zabieg językowy, który w świetle treści dyplomów królewskich pochodzących z przełomu XII i XIII w. oraz ówczesnej sytuacji politycznej wydaje się być celowy. W zdecydowanej większości listów królewskich wspomnianej epoki termin urząd (w rozumieniu świeckim), w tym ten sprawowany przez monarchę, określany był bowiem łacińskim rzeczownikiem *officium*³⁶. W prawie o zabójstwach użyto natomiast słowa *ministerium* charakterystycznego raczej

³⁰ Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³¹ Jako środek dowodowy w sprawach osób znajdujących się w grupie, w której popełniono zabójstwo, wprowadzono przysięgę kumpurgacyjną. Aby wykazać swoją niewinność, oskarżony musiał oczyścić się za pomocą złożenia przysięgi w przedmiocie swojej niewinności, która następnie potwierdzana była przez jedenastu mężów z danej ziemi (*tylftered*). Prawo stanowiło ponadto, iż oskarżony, który działając w grupie dopuściłby się pomocy w zranieniu innego męża, który następnie poniósłby śmierć od tak zadanych ran, mógł udowodnić swoją niewinność poprzez poddanie się próbie żelaza. Oskarżenie musiało być poparte świadectwem dwóch mężczyzn, w przeciwnym razie sprawca mógł oczyścić się poprzez złożenie potrójnej przysięgi kumpurgacyjnej (*trenne tylftered*). W przypadku zranienia, środek dowodowy służący wykazaniu niewinności oskarżonego, uzależniony został od rodzaju rany, i tak dla rany ciętej przewidziano przysięgę kumpurgacyjną dwunastu mężów (*tylftered*), zaś dla klutej naruszającej mózg, żołądek bądź inne organy – podwójną przysięgę oczyszczającą, zob. Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³² Sprawca, który dopuściłby się gwałtu publicznego (*hærværk*), a więc napaści na innego męża w jego własnym domu, na polu bądź w gościnie – po odłożeniu przez pokrzywdzonego włóczni lub tarczy, miał być traktowany na równi z zabójcą. Prawo przewidywało jednak w tym przypadku inną sankcję, a mianowicie 40 marek grzywny dla pokrzywdzonego oraz 40 dla króla, co stanowiło szczególnie surowy wymiar kary. Oskarżenie następowało poprzez złożenie świadectwa przez dwóch mężów, zaś środkiem służącym oczyszczeniu – próba rozgrzanego żelaza, zob. Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³³ Prawo króla Kanuta VI statuowało system grzywien należnych pokrzywdzonemu, a także królowi. Grzywna prywatna miała charakter kompensacyjny i nakładana była w celach odszkodowawczych bądź, by zadośćuczynić pokrzywdzonemu lub członkom jego rodu. Grzywna publiczna (królewska) była natomiast karą za nieprzestrzeganie porządku prawnego, i poza funkcją prewencyjną spełniała ona pobocznie rolę fiskalną, zob. Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³⁴ Aarsb. fra Geh. V nr 1.

³⁵ N. Hybel, *The Nature of Kingship c. 800–1300*, Leiden – Boston 2018, s. 162–163.

³⁶ N. Damsholt, op. cit., s. 87.

dla oficjów kościelnych. Nanna Damsholt po dokonaniu analizy ówczesnej myśli politycznej oraz treści duńskich dyplomów królewskich wskazała – o czym była mowa wcześniej – że Prawo o zabójstwach powstało przy udziale duńskiego środowiska duchownego, którego przedstawiciele mieli zapewne wpływ na redakcję rozporządzenia³⁷. Zdaniem Damsholt, aby usprawiedliwić królewską próbę uzurpowania sobie władzy prawodawczej, celowo posłużono się bardziej doniosłym i mającym sakralne znaczenie terminem *ministerium*, który w świetle jednej z ówczesnych koncepcji państwa, wyrażonej w XII-wiecznym traktacie Jana z Salisbury – *Policraticus*, czynił króla ziemskim sługą i namiestnikiem Boga, zgodnie z teorią organiczną – głową „ciała politycznego”, jakim była zarządzana przez władcę monarchia³⁸.

Stąd też m.in. ma płynąć prawo króla duńskiego, aby *crimine legem hanc auctoritate regia decernimus promulgare*³⁹. Urząd królewski w średniowieczu postrzegany był jednak raczej jako sędziowski, a nie prawodawczy – król miał zachowywać, a nie tworzyć prawo⁴⁰. Wynikała z tego dająca się również zauważyć w Prawie króla Kanuta VI swoista ostrożność w zakresie legislacji – monarchowie przedstawiali swoje działania jako odnowienie zapomnianych lub sanację zepsutych starych zwyczajów⁴¹. Stąd też po części słusznie podkreśla Per Andersen, iż prawodawcza rola Kanuta VI ograniczała się do naprawy i zmiany dawnych praw, a także do ich spisywania i publikowania, a nie do „dawania” nowych⁴². Wniosek taki płynie bezpośrednio z treści rozporządzenia, wedle którego choć król może stanowić i zmieniać prawa (*leges condere vel mutare*), Prawo o zabójstwach nie zostało dane „na nowo”, a jedynie „przypomniane”, gdyż normy ustanowione w dawnych czasach zostały zapomniane z powodu upływu czasu⁴³.

Nie sposób jednak pominąć, na co wskazywał Ole Fenger, iż odwołanie do dawnych praw i obyczajów służyło często legitymizacji nowo stanowionego prawa, bowiem o jego wartości decydować miało powołanie się na dawność⁴⁴. Ten sam autor korzystając z metody komparatystycznej wywiódł ponadto, iż jednym ze źródeł dla Prawa króla Kanuta VI mogły być rozwiązania zaczerpnięte z prawa kanonicznego, a pośrednio również ze świeckich landfrydów znanych

37 Ibidem, s. 88-89.

38 Ibidem, s. 88; P. Andersen, *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005, s. 55; J. Baszkiewicz, *Myśl polityczna wieków średnich*, Warszawa 1970, s. 49; A.E. Christensen, *Ret og magt i dansk middelalder*, København 1978, s. 31.

39 Aarsb. fra Geh. V nr 1.

40 J. Baszkiewicz, op. cit., s. 153.

41 Ibidem, s. 125; P. Andersen, *Rex imperator...*, s. 56; Idem, *Fra mund til skrift – når rettens tilgængelighed afpersonaliseres*, [w:] *Om rettens tilgængelighed*, red. P. Andersen, Århus 2008, s. 9.

42 Ibidem, s. 56.

43 Aarsb. fra Geh. V nr 1.

44 O. Fenger, *Fejde og mandebod...*, s. 365; J. Baszkiewicz, op. cit., s. 150-153.

z terenów Francji oraz Rzeszy, które były następstwem objęcia pokojem Bożym całego Kościoła katolickiego na mocy kanonu *De treugis servandis* dodanego do prawa kanonicznego dekretem Grzegorz IX *De treuga et pace*⁴⁵. W rzeczywistości więc monarcha nie tyle zmieniał prawo, co stanowił je w pewien sposób na nowo, dodając – do opartych na zwyczaju norm prawa świeckiego – rozwiązania znane z innego porządku prawnego, jakim było niewątpliwie prawo kanoniczne czy też szeroko rozumiane prawo kościelne. Działo się to przy koniecznym wsparciu wyższego duchowieństwa, które czyniąc króla ziemskim namiestnikiem Boga dawało mu władzę stanowienia prawa i wyjmowało go niejako spod jurysdykcji prawa ziemskiego, pozostawiając jednak monarchę w służbie Kościoła⁴⁶. Słusznie zauważył O. Fenger, iż monarcha jest raczej narzędziem, przy pomocy którego Kościół stanowi prawo, niż samodzielny prawodawca⁴⁷. Nie da się jednoznacznie rozstrzygnąć, na co wskazywał Poul Johannes Jørgensen, jakie były efekty królewskich roszczeń w zakresie legislacji, jednak pewnym jest, że musiały one spotkać się z oporem możliwych świeckich, dla których stanowienie prawa za zgodą i przy współudziale *meliores regni* było fundamentem podmiotowości politycznej⁴⁸. Ponadto samo wsparcie duchowieństwa nie równało się z akceptacją królewskich roszczeń do samodzielnego wydawania rozporządzeń, gdyż te musiały pozostawać zgodne z nauką i doktryną Kościoła⁴⁹.

Prawo króla Kanuta VI zawiera w sobie jeszcze jeden istotny element, a mianowicie wprowadzenie recypowanej z prawa rzymskiego zbrodni obrazy majestatu (*crimen laesae maiestatis*). Rozporządzenie stanowiło, iż „...gdyby ktoś powodowany lekkomyślnością chciał się naszemu prawu przeciwstawić, niech zostanie ukarany słusznie za to, że nie wahał się godzić w królewski majestat...” [tłum. własne]. Z przytoczonego fragmentu wynika, że naruszenie królewskich zakazów i nakazów stanowiło odrębny delikt. Sprawca łamiąc „królewskie” prawo znieważał majestat monarchy, co powodowało, że ponosił on dodatkową karę. Analogicznych rozwiązań trudno szukać w duńskich prawach dzielnicowych⁵⁰, które przewidywały jednak przestępstwo tzw. odwróconej tarczy

45 O. Fenger, *Fejde og mandebod...*, s. 366-368, por. D. Tamm, *Dansk retshistorie*, udg. 2, København 1996, s. 36; A.E. Christensen, *Kongemagt...*, s. 26.

46 P.J. Jørgensen, op. cit., s. 35; N. Damsholt, op. cit., s. 89; P. Andersen, *Rex imperator...*, s. 55.

47 O. Fenger, *Gammeldansk ret...*, s. 85-86.

48 P.P. Jørgensen, op. cit., s. 34-35. Więcej na temat wzajemnych relacji pomiędzy władzą monarszą a reprezentacją stanową w ujęciu ogólnoeuropejskim zob. D. Boucoyannis, *Kings as Judges: Power, Justice, and the Origins of Parliaments*, New York 2021, ss. 386.

49 O. Fenger, *Gammeldansk ret...*, s. 87; A. Hoff, *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900-1250*, Aarhus 1997, s. 25.

50 Zaznaczyć należy jednak, że w Danii epoki Waldemarów, opracowane i spisane zostało Prawo Drużyny Królewskiej – *Vederlov*, którego rzekomym źródłem było dawne Prawo króla Kanuta Wielkiego z I poł. XI w.. Za zgodą króla Kanuta VI, biskup Absalon, będący prawą ręką monarchy, przystosował stare przepisy do nowych warunków. Z racji tego, że dawna drużyna królewska

(*avighskjold*), a więc szeroko pojętej zdrady, co skutkowało konfiskatą całego majątku⁵¹. Nieposłuszeństwo prawu „danemu” przez króla-prawodawcę obwarowane zostało odrębną sankcją, a także potraktowane jako szczególnego rodzaju przestępstwo. *Crimen laesae maiestatis* służyła również kolejnym monarchom duńskim, którzy poszerzając katalog czynów karalnych oraz zaostrzając sankcje i przepisy proceduralne, nie tylko dawali wyraz swoim legislacyjnym i politycznym ambicjom, ale także w mniej lub bardziej zręczny sposób – poprzez konfiskatę dóbr sprawców – osiągnęli własne cele fiskalne.

Po śmierci Kanuta VI nowym władcą Danii został Waldemar II zwany przez potomnych Zwycięzcą lub Prawodawcą. Jedną z pierwszych inicjatyw prawodawczych nowego monarchy było zmodyfikowanie Prawa o zabójstwach, tak by obowiązek uiszczenia kompensacji na rzecz krewnych zabitego spoczywał co do zasady w całości na sprawcy przestępstwa⁵². Dokładna data wydania prawa nie jest znana, a sam tekst został inkorporowany do Prawa Skanii, stanowiąc aneks do *Liber regis Scaniae*⁵³. Przypuszcza się, że językiem oryginału była łacina, jednak do dzisiejszych czasów zachowały się jedynie manuskrypty sporządzone w języku staroduńskim, z których najstarszy pochodzi z I poł. XIV w.⁵⁴

Jak wspomniano, nowe rozporządzenie królewskie zaostrzyło odpowiedzialność majątkową sprawcy przestępstwa zabójstwa. Odmienne niż w Prawie króla Kanuta VI miał on bowiem pokryć całość grzywien kompensacyjnych z własnego majątku, zaś członkowie rodu mieli już nie obowiązek, a dobrowolne prawo do finansowego wsparcia pobratymcy⁵⁵. Dopiero, gdy zabójca odmawiał rekompensaty z własnego majątku, powinność ta przechodziła na męską i żeńską linię jego krewnych, przy czym zobowiązani oni byli do zapłaty 2/3 głów szczyzny, tak jak stanowiło to Prawo króla Kanuta VI z 1200 r.

zanikła, pojawiła się potrzeba powiązania rodzącego się możnowładztwa świeckiego z królem. Na mocy przepisów *Vederlov* wielcy feudałowie zobowiązani zostali pod przysięgą do służby i wierności królowi. Na podstawie przekazów zawartych w kronice *Gesta Danorum* Saxo Grammaticusa oraz najstarszych, pochodzących z lat 80. XII w. redakcji Prawa Drużyny Królewskiej, wiemy że *Vederlov* obowiązywało także prywatne drużyny możnych. Stąd też obowiązek służby i wierności, jaki spoczywał na członkach drużyny nie ograniczał się jedynie do króla, ale również do pana, który posiadał swoją własną drużynę. Zdrada, zwana czynem judaszowym, karana była śmiercią oraz utratą wszystkich należących do winnego nieruchomości. Za czyn taki uznawano: słuzenie królowi złą radą bądź zdradę króla lub kraju; A. Gaca, *Kodeks Duński króla Chrystiana V z roku 1683*, Toruń 1992, s. 19-20.

51 H. Vogt, *Jyske Lov...*, s. 15.

52 *The Danish Medieval Laws...*, s. 101.

53 *The Liber Legis Scaniae. The Latin Text with Introduction, Translation and Commentaries*, red. D. Tamm, London 2017, s. 61.

54 *Ibidem*, s. 101.

55 Aarsb. fra Geh. V nr 2; H. Vogt, *The kin's collective responsibility for the payment of man's compensation in medieval Denmark*, [w:] *Wergild, Compensation and Penance. The Monetary Logic of Early Medieval Conflict Resolution*, red. L. Bothe, S. Esders, H. Nijdam, Leiden 2021, s. 282.

Nowe rozporządzenie wprost stanowiło, iż na skutek naruszenia nakazu królewskiego, sprawca zostawał wyjęty spod prawa oraz musiał opuścić Królestwo⁵⁶. Sankcja ta zdaje się tłumaczyć rzeczywisty cel wydania prawa – miało być ono raczej emanacją, nośnikiem władzy i autorytetu królewskiego niż rzeczywistą reformą systemu główszczyzny, o czym wspomina w swoich badaniach Helle Vogt⁵⁷. Ta sama autorka w sposób oryginalny zauważa, że rozporządzenia dane przez Kanuta VI oraz Waldemara II sprawiły, iż potencjalny sprawca – w przypadku nieuiszczenia główszczyzny – obawiał się bardziej gniewu królewskiego niż krwawej zemsty ze strony krewnych zabitego⁵⁸. Tak więc ingerencja króla we władzę prawodawczą, przysługującą dotąd wiecom dzielnicowym, odbywała się stopniowo i dotyczyła zmian aprobowanych i inicjowanych przez społeczeństwo, a przede wszystkim Kościół. Wprowadzenie rozporządzeniami królewskimi przestępstw karanych wyjęciem spod prawa oraz niepodlegających rekompensacie doprowadziło do zastąpienia lęku przed zemstą rodową obawą obrazy majestatu monarchy i popadnięcia w niełaskę władcy, co zwiększało skuteczność egzekucji główszczyzny. Okoliczności te mogły prowadzić do afirmowania w społeczeństwie prawodawczej działalności królów, co mogło stanowić asumpt do dalszego poszerzania monarszych kompetencji w procesie legislacji, do czego, jak wspomniano, niezbędne było wsparcie Kościoła.

Efektom współpracy Waldemara II z duchowieństwem duńskim w zakresie legislacji było wydanie kolejnego rozporządzenia królewskiego tj. Prawa o zniesieniu próby żelaza, które ukazało się najprawdopodobniej na przełomie 1215 i 1216 r., nie później jednak niż w 1223 r.⁵⁹ Prawo zostało dane, co znamienne, wyłącznie dla prowincji Skania, w której jak wspomniano – w mieście Lund – siedzibę miało arcybiskupstwo. Z tenoru dokumentu wynika, iż w pracach nad rozwiązaniami mającymi zastąpić ordalia innym środkiem dowodowym udział brali najlepsi mężowie Królestwa, którzy służyć mieli władcy swoją radą, zaś sama inicjatywa prawodawcza związana była z zakazem uczestnictwa duchownych w przeprowadzaniu dowodu z próby żelaza wprowadzonym przez papieża Innocentego III⁶⁰. Ostatecznie jednak rozporządzenie uzyskało sankcję królewską, a sam władca występuje w nim ponownie jako samodzielny prawodawca⁶¹, co wynika bezpośrednio z tenoru dokumentu cytowanego

⁵⁶ Aarsb. fra Geh. V nr 2.

⁵⁷ H. Vogt, *The kin's collective...*, s. 282.

⁵⁸ Ibidem, s. 290.

⁵⁹ Wydanie rozporządzenia było następstwem uchwalenia w 1215 r. przez Sobór Laterański IV zakazu udziału duchowieństwa w sądach Bożych. Stąd też prace nad rozporządzeniem musiały rozpocząć się po zakończeniu Soboru (30 listopada 1215 r.) oraz powrocie arcybiskupa Sunesena do Danii w 1216 r., zaś zakończyć nie później niż w momencie odejścia z urzędu wspomnianego duchownego; zob. *The Danish Medieval Laws...*, s. 102-103, por. P. Andersen, *Rex imperator...*, s. 57-58.

⁶⁰ Aarsb. fra Geh. V nr 3.

⁶¹ Mogący skorzystać z rady i doświadczenia najlepszych mężów Królestwa.

„...meth gothra manna etlan oc ware radhe hawum wi thesse logh swa sat”⁶². Przeciwnie zdanie w swojej pracy wyraża Annette Hoff, która uważa, iż udział w pracach prawodawczych możliwych, którzy wspólnie z królem radzili, jaki środek dowodowy wprowadzić w miejsce próby żelaza, wiązał się z faktem, iż tym razem w dyplomie nie odwoływano się do dawnego, zapomnianego prawa i obyczaju, które należało wydobyć z niepamięci, a wprowadzano nowe przepisy procesowe, stąd też obok króla prawodawcą byli najlepsi mężowie Królestwa⁶³.

Hipoteza ta wydaje się błędna z kilku powodów. Po pierwsze, jak już wspomniano, odwołanie się do dawnych praw i zwyczajów nie przesądzało o tym, czy dane rozporządzenie rzeczywiście zawierało w sobie element dawności czy nie. Zabieg ten miał bowiem służyć legitymizacji prawa i nadania mu odpowiedniej rangi, stąd też nie da się jednoznacznie przesądzić, kiedy sankcja możnowładcza przy stanowieniu prawa była bezwzględnie wymagalna ze względu na element „nowości”. Po drugie, dowód w postaci świadectwa przysięgłych⁶⁴, który zastąpił próbę żelaza, znany był z Prawa Skanii oraz Prawa kościelnego tejże prowincji, co może wskazywać na jego kościelny rodowód, a przez dawność nawiązuje do świeckiej instytucji, jaką była przysięga kompurgacyjna. Wreszcie, jak wynika z XIII-wiecznych praw i rozporządzeń królew-

⁶² Aarsb. fra Geh. V nr 3.

⁶³ A. Hoff, op. cit., s. 25.

⁶⁴ W miejsce próby żelaza wprowadzono świadectwo przysięgłych (*nævn*), których zadaniem było nie tylko złożenie przysięgi sankcjonującej prawdziwość zeznań oskarżonego, ale także uprzednie zbadanie sprawy na podstawie przedstawionych dowodów, co następowało na wiecu danego okręgu (*herredsting*). W przypadku kradzieży oskarżony powinien być postawiony przed oblicze *herredsting*, w trakcie którego oskarżający wyznaczał piętnastu przysięgłych z danego okręgu, z których oskarżony eliminował trzech. Tak wyznaczeni przysięgli (*nævninger*) mogli potwierdzić jedynie te fakty, co do których mieli absolutną pewność. Przysięgano więc co do faktów, a nie prawdziwości przysięgi oskarżonego. Werdykt ogłaszany był zwykłą większością głosów. W przypadku równości głosów powoływano kolejnych sześciu przysięgłych, których głosy miały zadecydować o wyniku sprawy. Trzykrotne skazanie za kradzież skutkowało skazaniem na karę powieszenia. W przypadku przestępstwa zranienia, przysięgli mieli być wyznaczeni z danej parafii, a dodatkowo na wiec wzywano dwóch świadków. Gdy idzie o przestępstwo zabójstwa, zadaniem przysięgłych było ustalenie, czy czyn został popełniony bez przyczyny, czy też dla słusznej zemsty. W pierwszym przypadku sprawca zostawał wyjęty spod prawa, w drugim zobowiązany był do zapłaty głów szczyzny. Przysięgli mogli również uznać oskarżonego za niewinnego zarzucanego mu czynu. O jedno zabójstwo można było oskarżyć kolejno najwyżej trzy osoby, innymi słowy, gdyby przysięgli uznali, że trzech kolejnych oskarżonych jest niewinnych, oskarżyciel nie miał możliwości skierować ponownie sprawy przed oblicze *herredsting*. Zabójca, nawet jeśli nie znano jego tożsamości, zostawał w takim przypadku obłożony ekskomuniką. W przypadku przestępstw dokonanych wobec kobiet, kwalifikowanych jako gwałt publiczny (*hærværk*), przysięgli w liczbie dwunastu, powoływani byli spośród krewnych oskarżonego, w przypadku popełnienia gwałtu publicznego na każdej innej osobie, przysięgłych powoływano z danej parafii. Każdy inny spór powstały w trakcie wiecu rozstrzygany był przez dwunastu przysięgłych powołanych przez urzędnika królewskiego, chyba że sprawa dotyczyła bezpośrednio jego, wówczas przysięgli powoływani byli przez najzaciejszego spośród uczestników wiecu zob. Aarsb. fra Geh. V nr 3; N. Hybel, op. cit, s. 165-168.

skich, możni brali udział w procesie legislacji w trakcie wieców, co potwierdzają koroboracje dyplomów królewskich, których analiza, przy zastosowaniu metody prozopograficznej, pozwala z pewną dozą prawdopodobieństwa ustalić skład organów prawodawczych i roli, jaką w trakcie legislacji pełnił monarcha. Żadne ze wspomnianych praw nie wymagało dodatkowego uwierzytelnienia poza sankcją królewską, a jedynymi wymienionymi z imienia dostojnikami byli abp Lund Absalon oraz królewski urzędnik (*gælkær*) Peder, którzy obok możnych prowincji Skania mieli być obecni przy wystawieniu Prawa króla Kanuta VI – pierwszego z rozporządzeń, w którym prawo monarchy do dawania i zmieniania prawa zostało wyartykułowane wprost.

Sam fakt, iż Prawo o zniesieniu próby żelaza zostało dane za radą możnych, nie oznacza, iż posiadali oni status prawodawcy obok panującego monarchy. Ukazanie się rozporządzenia jest następstwem zmian przyjętych w trakcie Soboru Laterańskiego IV, zaś wprowadzone rozwiązania i zasięg terytorialny obowiązywania prawa sugerują, iż zostało ono opracowane w kręgach kościelnych. Tak więc, podobnie jak w przypadku dwóch wcześniej wymienionych rozporządzeń królewskich, przyjąć można, iż Waldemar II występował i w tym przypadku jako samodzielny prawodawca, którego moc sprawcza i autorytet legislacyjny gwarantowane były przez miejscowe wyższe duchowieństwo. Odwołanie się zaś do rady możnych Królestwa, podobnie jak w przypadku odwołania do dawności i zwyczaju, mogło legitymizować nowo wydane rozporządzenie. Co ciekawe, dowód z próby żelaza nie był znany w Prawie Jutlandzkim, a sporadycznie występował w Prawie Zelandzkim, najbardziej rozpowszechniony był zaś w Prawie Skańskim, a więc w obrębie prowincji, w której znajdowała się siedziba metropolity duńskiego.

Najistotniejszym źródłem poznania zakresu władzy monarszej w „epoce Waldemarów” jest bez wątpienia przedmowa do „danego” w 1241 r. Prawa Jutlandzkiego, w której wprost wyartykułowano zakres i charakter władzy monarszej. Co szczególnie istotne, formułuje ona zasadę budowy państwa na fundamentach i w granicach prawa, a fraza „Med Lov skal Land bygges” stanowi do dziś podstawową zasadę duńskiego wymiaru sprawiedliwości. Królowa duńska Małgorzata we wstępie do *Księgi pamiątkowej* wydanej z okazji 750-lecia JL stwierdziła, „że ze wszystkiego co napisane zostało po duńsku, nic nie jest tak powszechnie znane jak słowa rozpoczynające JL: «Med Lov skal Land bygges». Słowa te mogące oznaczać, że kraj ma być rządzony zgodnie z prawem”, bądź, że „prawo winno rządzić państwem”, zachowały swoją siłę i aktualność przez stulecie. I dzisiaj bowiem trudno uznać za anachroniczne to, co zawiera owo lapidarne zdanie – uznanie porządku prawnego za fundament społeczeństwa i podstawę jego funkcjonowania. Dlatego nie dziwi fakt, że właśnie słowa zawierające to przesłanie, dające początek Prawu Jutlandzkiemu, znajdujemy umieszczone na frontach wielu duńskich gmachów publicznych, pochodzących z różnych, często późniejszych okresów.

Warto zauważyć, że przedmowa takiej nie zawierała żadna z pozostałych ksiąg prawnych poszczególnych prowincji. Co dla naszych rozważań szczególnie istotne – została ona zredagowana w okresie, w którym wpływ władzy królewskiej na ustawodawstwo – będące wcześniej w znacznym stopniu domeną wieców (*ting*), które uchwałyły nowe prawa i wydawały wyroki – był już faktycznie znaczny. Przedmowa do JL niejako sankcjonuje decydujący wpływ króla na stanowienie prawa pod koniec trwania duńskiej monarchii wczesnofeudalnej.

Przedmowa do JL nie jest zapożyczona z żadnego starszego źródła. O wadze, jaką do niej przykładano i autorytecie, którym cieszyła się ona przez następne setki lat, świadczyć może fakt, że znaleźć ją możemy również poza *Jyske Lov*, zarówno w zelandzkich, jak i skańskich rękopisach zbiorów praw tych dzielnic, pochodzących z różnych okresów⁶⁵. Jej długie fragmenty zostały również przejęte prawie dosłownie do przedmowy *Danske Lov* – XVII-wiecznej kodyfikacji prawa duńskiego⁶⁶. Świadczy to bez wątpienia, że nawet wprowadzenie absolutyzmu w Danii w połowie XVII w. nie spowodowało rezygnacji z wielu tych prawnych pryncypiów, które znajdujemy we wstępie do *Jyske Lov*.

We wprowadzeniu do *Księgi jubileuszowej* wydanej w Danii z okazji 700-lecia *Jyske Lov* podkreślono, że wprawdzie do naszych czasów niewiele postanowień JL zachowało swoją ważność, zaś co do większości zasad, które znajdujemy w Prawie Jutlandzkim, to ich czas przeminął, ale „czas nigdy nie minął i nie mija dla ducha przedmowy JL, a zawarte w niej przesłania i idee są ponadczasowe”⁶⁷. Na zakończenie tego wprowadzenia jego autor stwierdza: „Przedmowa stanowi ciągle wyzwanie dla teraźniejszości i przyszłości, by budowały społeczeństwo w ten sam sposób i stanowiły prawa zgodnie z pryncypiami ustanowionymi pewnego marcowego dnia 700 lat temu”⁶⁸.

Pogląd ten z pewnością odnieść można, zwłaszcza do tych fragmentów przedmowy, które stanowią, że prawo ma być sprawiedliwe, umiarkowane, zgodne ze zwyczajami kraju oraz

tak jasne by wszyscy wiedzieli i rozumieli co ono stanowi. I nie może być stanowione lub spisane dla czyjejs szczególnej korzyści, lecz dla pożytku i korzyści tych wszystkich, którzy kraj zamieszkują. Nie może również nikt sądzić wbrew temu prawu, które król nadaje, a kraj zatwierdza; lecz zgodnie z tym prawem kraj ma być rządzony a wyroki wydawane⁶⁹.

⁶⁵ Zdaniem S. Iuula, żaden ze średniowiecznych tekstów duńskich nie był tak często odpisywany i cytowany, jak właśnie przedmowa *Jyske Lov*; zob. S. Iuul, op. cit., s. 17, por. A. Gaca, *Prawo Jutlandzkie Waldemara II (Jyske Lov) z 1241 roku*, Toruń 2007 s. 113-114.

⁶⁶ D. Tamm, *Jydske Lov i Danske Lov*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, Viborg 1991, s. 220; por. S. Jørgensen, *Jydske Lov i europæisk sammenhæng*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, Viborg 1991 s. 19.

⁶⁷ *Med Lov skal Land bygges*, red. E. Reitzel-Nielsen, København 1941, s. 18.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 18.

⁶⁹ *Skaanske Lov og Jyske Lov*, udg., E. Kroman, S. Iuul, København 1956, s. 101.

Treść poszczególnych fragmentów przedmowy zawiera nie tylko kilka powszechnych zasad odnoszących się do prawa sądowego, ale także szereg podstawowych zasad ówczesnego, duńskiego prawa państwowego. Już w II poł. XIX w. wybitny duński historyk prawa Ludwigo Holberg podkreślił, że przedmowa JL, formułując podstawowe zasady funkcjonowania Królestwa, może być uznana za swego rodzaju akt konstytucyjny i używa w odniesieniu do niej konsekwentnie takiego terminu (duń. *Grundlov* – ustawa zasadnicza)⁷⁰. Również w późniejszym okresie często spotykamy pogląd, że stanowiła ona pierwszą spisana duńską „konstytucję”, będąc zarazem politycznym testamentem zostawionym potomności przez ciągle silną władzę królewską u schyłku panowania Waldemara II Prawodawcy⁷¹.

Analizując szczegółowo pojedyncze słowa i fragmenty przedmowy odnosiśmy wrażenie, że jej autorzy z całą świadomością dążyli do określenia zakresu władzy królewskiej, wymieniając zarówno jej zadania i obowiązki jak i prerogatywy. Interesujące jest jednak w szczególności to, że określając zakres władzy monarszej w XIII-wiecznej Danii, twórcy tej, *sui generis* bardzo lakonicznej „ustawy zasadniczej”, jeśli można użyć tego określenia w odniesieniu do okresu monarchii wczesnofeudalnej, dzielą ją wyraźnie na prawodawczą, wykonawczą i sądowniczą.

W przedmowie zauważyć można, wyraźnie wyrażoną tendencję, która w innych krajach europejskich pojawiła się znacznie wcześniej. Król występował w nich jeszcze przed połową XIII w. jako osoba zapewniająca powszechny pokój w państwie. Wydaje się, że początkowo uważano to za główne zadanie władcy, który zarazem stawał się współtwórcą lub twórcą prawa i porządku prawnego oraz jego najważniejszym obrońcą. Nie była to jednak nowa myśl – pojawiła się ona już w prawie rzymskim i w zasadach głoszonych przez Kościół – które przenikać zaczęły do społeczeństw barbarzyńskich. Rodzi się wówczas pojęcie obowiązku posłuszeństwa poddanych wobec króla, które wcześniej u Germanów występowało tylko w przypadku wojny. Przyczyniła się do tego niewątpliwie w znacznym stopniu ich chrystianizacja. Król musiał jednak sprawować swoją władzę zgodnie z zasadami głoszonymi przez Kościół zapewniając pokój wszystkim swoim poddanym oraz szczególną ochronę wszelkim ludziom pozbawionym opieki. To z kolei wiązało się ze stopniowym przejmowaniem władzy sądowniczej, która wcześniej należała wyłącznie do ludu zebranego na wiecach (*tingach*). Na przejmowanie to niemały wpływ miały również rzeczywiste możliwości egzekwowania prawa przez władców.

Jednym z najbardziej charakterystycznych punktów przedmowy jest to, że nie traktuje ona o wyborze króla przez lud. Władca jest tam wymieniany

⁷⁰ L. Holberg, *Leges Valdemari Regis. Kong Valdemars Lov*, København 1896, s. 85, s. 88.

⁷¹ Zob. E. Ulsig, *Valdemars Sejrs Kongemagt*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991, s. 65

wyłącznie jako „sługa Boga”⁷² z czym związane są przysługujące mu prawo karania za naruszenie jego nakazów⁷³ oraz obowiązek obrony kraju⁷⁴. Jest to zatem idea świeckiej, choć wspartej Boskim autorytetem, władzy królewskiej, jako urzędu pochodzącego od samego Stwórcy, a zatem nieopierającej się na jej przekazaniu przez tych, którzy tej władzy podlegali ani ich przedstawicieli. Pełnia władzy oddawana jest królowi przez samego Boga („którą Bóg dał im do rąk na tym świecie”)⁷⁵, przy czym jest to, jak wynika *a contrario* z samej przedmowy, przekazanie jej bez jakichkolwiek innych pośredników, a więc również, jak należy rozumieć, bez udziału papieża. Wręcz przeciwnie – król „umiejscowiony” jest w stosunku do Boga w takiej samej relacji jak papież – „ponieważ, tak jak Kościół święty rządzony i chroniony jest przez papieża, tak każda dzielnicą Królestwa rządzona jest przez króla i jego urzędników”⁷⁶.

W dalszym fragmencie przedmowy zapisano, że Bóg dał królowi władzę m.in. po to, by chronił Kościół⁷⁷. Jest to jednak tylko jedno z zadań króla. Jako „lennik” i przedstawiciel Boga na ziemi odpowiadać będzie przed nim wyłącznie „w dniu Sądu Ostatecznego”⁷⁸. Nie ma w przedmowie żadnej sugestii o jakiegokolwiek odpowiedzialności wobec papieża. Duński władca nie jest tutaj również wymieniony jako pozostający w zależności od cesarza.

Wydaje się jednak, że w późniejszej praktyce ustrojowej taka interpretacja, w niewielkim stopniu ograniczonej władzy królewskiej, została w poważnym stopniu skorygowana. Nie udało się bowiem, mimo wcześniej podejmowanych prób i usilnych dążeń poprzedników i następców Waldemara II, definitywnie wyeliminować zasady elekcyjności tronu w Królestwie, zniesionej ostatecznie w Danii dopiero w październiku 1660 r.⁷⁹ Ze stwierdzenia zawartego w przedmowie do JL mówiącego o pochodzeniu władzy królewskiej od Boga nie można zatem, jak się wydaje, wyciągać zbyt daleko idących wniosków, jeśli chodzi o realizację tej zasady w praktyce. Zresztą, być może, uznanie Boskiego pochodzenia tej władzy nie musiało w istocie oznaczać w rozumieniu autorów wstępu do JL braku innych jej ograniczeń, których nie wymienia sama przedmowa.

⁷² Potwierdzają to liczne źródła, że Waldemar II koronując za życia najstarszego syna Waldemara Młodszego (1218), a swego następcę, dokonał tego, zabiegając jeszcze o zgodę możnych i zatwierdzenie zgromadzeń wiecowych.

⁷³ *Skaanske...*, s. 102.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 102.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ Potwierdza to nie tylko fakt utrzymania się nadal w Danii zasady wyboru jej władców aż do początku II poł. XVII w. ale także treść związanych z nią swego rodzaju kapitulacji wyborczych czyli tzw. *håndfæstninger*, występujących w Królestwie do 1660 r.

Wprawdzie z jednej strony, przedmowa, jak wcześniej podkreślono, nie stanowi nic o wyborze króla przez lud, z drugiej jednak strony, wyraźnie określa granice królewskiej władzy w zakresie nadawania i zmiany lub znoszenia obowiązującego prawa. Sam król jest nim również związany – „zgodnie z tym prawem kraj ma być rządzony”⁸⁰ – a zastąpienie go nowym nie może nastąpić bez współdziałania z mieszkańcami dzielnicy, chyba że „prawo takie pozostaje w jawnej sprzeczności z prawem Boskim”⁸¹.

Można powiedzieć, opierając się na słowach przedmowy, że JL było pierwszym zbiorem prawa dzielnicowego, który wyraźnie podkreśla istotny udział władzy królewskiej w działalności ustawodawczej. Oprócz przedmowy również III księga Prawa Jutlandzkiego zawiera nowe zasady dotyczące zakresu władzy królewskiej, w tym również władzy prawodawczej i jej sprawowania⁸². Wcześniej należała ona tylko i wyłącznie do wieców. Nowe zasady prawne nie wymagały sankcji króla, aby osiągnąć ważność. Warto zaznaczyć, że we wcześniej spisanych prawach dzielnicowych można znaleźć tylko nikłe, pojedyncze ślady wpływu króla na prawodawstwo.

Informację o oficjalnym charakterze JL zawierają już pierwsze słowa tego zbioru praw: „Tak oto rozpoczyna się przedmowa do Prawa Jutlandzkiego, które król Waldemar nadał, a Duńczycy zatwierdzili”⁸³. Potwierdza to także środkowy fragment przedmowy: „Nie może również żaden człowiek sądów sprawować wbrew temu prawu, które król nadaje a kraj zatwierdza”⁸⁴ i fragment jej zakończenia: „Wszyscy, którzy tę księgę ujrzą, wiedzieć mają, że król Waldemar, drugi syn Waldemara, który był synem św. Kanuta,... spisać nakazał tę księgę i nadał to prawo... w Vordinborg”⁸⁵. To oficjalne wydanie Prawa Jutlandzkiego było wyraźną manifestacją istotnej zmiany, jeżeli chodzi o to, komu w pierwszym rzędzie przysługuje sprawowanie władzy ustawodawczej w Królestwie.

Wspomniany wcześniej L. Holberg jako pierwszy zwrócił uwagę na to, że przedmowa podkreśla także wyraźnie, co dzisiaj nazwalibyśmy władzą wykonawczą przysługującą królowi⁸⁶. Oprócz udziału monarchy w stanowieniu prawa, czyli działalności ustawodawczej, powinien on według przedmowy wszystkim poddanym w zamian za oddanie i posłuszeństwo, zapewnić pokój, występować przeciwko naruszeniom prawa oraz „karać i zabijać przestępców,

⁸⁰ *Skaanske...*, s. 101.

⁸¹ *Ibidem*, s. 101; Interesujące rozważania dotyczące takiej możliwości zmiany obowiązującego prawa przez samego króla znaleźć możemy w dziele J.E. Larsena, *Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag. Samlede Skrifter*, I. Afdeling, Bd. 1, København 1857–1861, s. 81.

⁸² JL III – 1 do 20; por. L. Holberg, *Dansk og fremmed Ret*, København 1891, s. 25 i n.

⁸³ *Skaanske...*, s. 101.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 101.

⁸⁵ *Ibidem*, s. 102.

⁸⁶ L. Holberg, *Leges Valdemari...*, s. 88, s. 114 i n.

czyniąc to jako sługa Boga i obrońca kraju⁸⁷. Nadzorując przestrzeganie prawa winien on chronić w szczególności tych, którzy narażeni są na przemoc: „wtedy, dzieci bez opieki, pielgrzymów i obcokrajowców – ich to przede wszystkim najczęściej gwałt (niesprawiedliwość) dosięga – i nie pozwalać, by nieuczciwi ludzie, którzy nie chcą postępować zgodnie z prawem, w jego kraju mieszkali⁸⁸. Król z podległymi mu urzędnikami „powinien tak rządzić krajem, jak papiież ze swoimi biskupami rządzi świętym Kościołem⁸⁹”.

Jest więcej niż prawdopodobne, że autorzy przedmowy wyszli z założenia, że król posiada – lub przynajmniej powinien posiadać – znaczący udział we władzy sądowniczej. Można, jak się wydaje, przyjąć takie założenie, jako że gdyby udziału owego przynajmniej w dotychczasowej praktyce, już faktycznie nie miał, to w okresie, kiedy wydane zostało Prawo Jutlandzkie Waldemara II, szeregu ciężących na nim powinności nie byłby w stanie skutecznie wypełniać. Dotyczy to nie tylko tych obowiązków, które nakładała na niego sama przedmowa, ale również tych, które wynikały z licznych, szczegółowych postanowień, w zawartych po niej trzech księgach JL. Jeżeli zatem król miał zapewnić wszystkim pokój i skuteczną ochronę osobom pozbawionym opieki oraz dążyć do tego, by każde bezprawie zostało ukarane, a prawo i sprawiedliwość były w Królestwie przestrzegane⁹⁰ – musiał bez wątpienia posiadać istotny wpływ na władzę sądowniczą i nie chodziło tutaj z pewnością tylko o sam nadzór nad sądami i egzekucję wyroków.

Wydanie *Jyske Lov* było prawdopodobnie jednym z ostatnich działań starego króla, po śmierci którego nastąpił okres rozbicia dzielnicowego w Królestwie. JL powstało, kiedy krótkotrwała rola Danii jako europejskiego mocarstwa na Północy była już przeszłością. Wydanie Prawa Jutlandzkiego jest niejako zwieńczeniem czasów wielkości państwa rządzonego przez Waldemarów (1157–1241), stanowiąc zarazem wyraz tego, jakie zmiany dokonały się w tym okresie zarówno jeżeli chodzi o ustrój polityczny, jak i społeczny Królestwa Duńskiego⁹¹. Nieprzypadkowo w przyszłości królowi temu nadano przymiotnik Prawodawcy.

Zdaniem niektórych badaczy, przedmowa, przedstawiając pozycje króla pod koniec I poł. XIII w. odzwierciedla zarazem panujący w Danii system monarchii autokratycznej, w którym silnie podkreślone jest poddaństwo wszystkich wobec króla i nie ma śladu drabiny lenne⁹².

87 *Skaanske...*, s. 102.

88 *Ibidem*, s. 102.

89 *Ibidem*.

90 *Ibidem*, s. 101

91 Zob. *Skaanske...*, s. III; S. Iuul, *Jyske Lov 1241–1941*, „Juristen” 1941, s. 161.

92 W. Czaplński, K. Górski, op. cit., s. 78; por. O. Fenger, *Gammeldansk ret...*s. 124; A.E. Christensen, *Kongemagt og aristokrati...*, s. 60 i n.

Kodeks Jutlandzki Waldemara II z 1241 r. nie tylko zajmował szczególne miejsce wśród praw partykularnych na Północy spisanych w okresie XII i XIII w., ale należał zarazem do najdłużej obowiązujących zbiorów praw na naszym kontynencie. Warto dodać, że Prawo Jutlandzkie było jednym z głównych źródeł wydanego w 1683 r. Kodeksu Duńskiego króla Chrystiana V (*Danske Lov* – DL), będącego zwieńczeniem procesu rewizji i kodyfikacji prawa na terenie Królestwa Danii, a także likwidacji partykularyzmu prawnego. Dzięki temu znaczna część postanowień JL przejętych przez DL miała za jego pośrednictwem jeszcze w okresie nowożytnym szerokie zastosowanie w praktyce sądów duńskich, a niektóre z nich obowiązują w Danii i Norwegii nadal.

Nie należy również zapominać, że część przepisów autoryzowanego niemieckiego przekładu duńskiego wydania JL z 1592 r. stosowano w Południowej Jutlandii (Szlezwik) do 1 stycznia 1900 r., kiedy dopiero zastąpiono je odpowiednimi postanowieniami BGB⁹³.

Bibliografia

- Andersen N.K., *Kanonisk Rets Indflydelse paa Jyske Lov*, [w:] *Med Lov skal Land bygges*, red. E. Reitzel-Nielsen, København 1941.
- Andersen P., *Fra mund til skrift – når rettens tilgængelighed afpersonaliseres*, [w:] *Om rettens tilgængelighed*, red. P. Andersen, Århus 2008.
- Andersen P., *Legal Procedure and Practice in Medieval Denmark*, Leiden–Boston 2011.
- Andersen P., *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigslovgivning i 1200-tallets Europa*, Odense 2005.
- Andersen P., *Studier i dansk proceshistorie. Tiden indtil Danske Lov 1683*, København 2010.
- Arup E., *Danmarks Historie*, bd. 1: *Land og Folk til 1282*, København 1925.
- Baszkiewicz J., *Mysł polityczna wieków średnich*, Warszawa 1970.
- Boucoyannis D., *Kings as Judges. Power, Justice, and the Origins of Parliaments*, New York 2021.
- Christensen A.E., *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*, København 1968.
- Christensen A.E., *Ret og magt i dansk middelalder*, København 1978.
- Czapliński W., *Dzieje Danii nowożytnej (1500–1975)*, Warszawa 1982.
- Czapliński W., Górski K., *Historia Danii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1965.

⁹³ Niektóre jego postanowienia w odniesieniu do praw majątkowych małżeństw, które zostały zawarte przed 1 stycznia 1900 r. miały zastosowanie jeszcze w pierwszych dekadach XX w. Oznacza to, że niemal przez siedemset lat, przynajmniej część przepisów JL, ciągle miała zastosowanie w praktyce; *Das jütsche Recht*, übersetz K. von See, Weimar 1960, s. 5.

- Damsholt N., *Kingship in the Arengas of Danish Royal Diplomas 1140–1223*, „Mediaeval Scandinavia” 1970, nr 3.
- Danstrup, J., *Træk af den politiske Kamp 1132-82*, [w:] *Festskrift til Erik Arup. Den 22. November 1946*, red. A. Friis, A. Olsen, København 1946.
- Das jütsche Recht*, übersetzt K. von See, Weimar 1960.
- Fenger O., *En anledning*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, København 1991.
- Fenger O., *Fejde og mandebod. Studier over slægtsasvaret i germansk og gammeldansk ret*, København 1971.
- Fenger O., *Gammeldansk ret. Dansk rets historie i oldtid og middelalder*, Aarhus 1983.
- Gaca A., *Baltic Slavs fighting at sea from the ninth to twelfth century: the phenomenon of over a hundred years of Slavic domination over the Baltic Sea.*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2019, t. 24.
- Gaca A., *Prawo Jutlandzkie Waldemara II (Jyske Lov) z 1241 roku*, Toruń 2007.
- Gaca A., *Kodeks Duński króla Chrystiana V z roku 1683*, Toruń 1992.
- Górski K., *Polska w zlewisku Bałtyku*, Gdańsk – Bydgoszcz – Szczecin 1947.
- Hansen J.Q., *Regnum et sacerdotium. Forholdet mellem stat og Kirke i Danmark 115–1170*, [w:] *Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen*, red. T.E. Christensen, København 1966.
- Heine N.G., *Valdemar II.s Undenrigspolitik*, [w:] *Østerproblemer omkring 1200*, Aarhus – København 1941.
- Historia Polski*, t. 1, cz. I, red. H. Łowmiański, T. Manteuffel, L. Grosfeld, B. Leśnodorski, Warszawa 1955.
- Hoff A., *Lov og Landskab. Landskabslovenes bidrag til forståelsen af landbrugs- og landskabsudviklingen i Danmark ca. 900–1250*, Aarhus 1997.
- Holberg L., *Dansk og fremmed Ret*, København 1891.
- Holberg L., *Leges Valdemari Regis. Kong Valdemars Lov*, København 1896.
- <https://denstoredanske.lex.dk/landskabslove>, (dostęp: 18.02.2022).
- https://denstoredanske.lex.dk/Skånske_Lov, (dostęp: 18.02.2022).
- Hybel N., *The Nature of Kingship c. 800–1300*, Leiden – Boston 2018.
- Iuul S., *Jyske Lov 1241–1941*, „Juristen” 1941.
- Iuul S., *Lov og Ret i Danmark*, København 1969.
- Jordan K., *Heinrich der Löwe und Dänmark*, [w:] *Geschichtliche Kräfte und Entscheidungen, Festschrift zum 65. Geb. von Otto Becker*, Wiesbaden, 1954.
- Jørgensen P.J., *Dansk Retshistorie*, København 1969.
- Jørgensen S., *Jydske Lov i europæisk sammenhæng*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991.
- Kjær M., Vogt H., *En dansk retshistorie fra middelalder til grundlov*, København 2020.
- Koch. H., *Danmarks Historie*, bd. 3: *Kongemagt og Kirke 1060–1241*, red. J. Danstrup, H. Koch, København 1963.

- Lammers W., *Verzicht auf Reichsgebiet. Friederichs II. Urkunde von Metz 1214*, [w:] *Geschichte und Verfassungsfüge, Frankfurter Festgabe für Walter Schlesinger*, Frankfurt am Mein 1973.
- Larsen J.E., *Retshistoriske Afhandlinger og Foredrag. Samlede Skrifter*, I. Afdeling, Bd. 1, København 1857–1861.
- Lauring P., *Valdemarerne*, København 1974.
- Małłek J., *Historia Norwegii*, Toruń 2019.
- Matthiesen H., *Byer og bybebyggelse* [w:] *Nordisk kultur, XVIII*, Stockholm – Oslo – København 1933,
- Med. Lov skal Land bygges*, red. E. Reitzel-Nielsen, København 1941.
- Morawiec J., *Dania*, Poznań 2019.
- Plesner J., *Lübeck og Danmark ved Aar 1200*, “Scandia” 1936, bd. 9.
- Samling af Danske Forordninger indtil 1500*, [w:] *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearchiv*, udg. C.F. Wegener, bd V, Kjöbenhavn 1875.
- Schultz Danmarkshistorie*, bd. 1, red. A. Friis, A. Linvald, M. Mackeprang, København 1949.
- Skaanske Lov og Jyske Lov*, udg. E. Kroman, S. Iuul, København 1956.
- Tamm D., *Dansk retshistorie*, København 1996.
- Tamm D., Jørgensen J.U., *Dansk retshistorie i hovedpunkter fra Landskabslovene til Ørsted*. bd. II *Oversigt over retsudviklingen*, København 1978.
- Tamm D., *Jydske Lov i Danske Lov*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, red. O. Fenger, Chr.R. Jansen, Viborg 1991.
- The Danish Medieval Laws. The laws of Scania, Zealand and Jutland*, red. D. Tamm, H. Vogt, London 2016.
- The Liber Legis Scaniae. The Latin Text with Introduction, Translation and Commentaries*, red. D. Tamm, London 2017.
- Ulsig E., *Valdemars Sejrs Kongemagt*, [w:] *Jydske Lov 750 år*, Viborg 1991.
- Vogt H., *Jyske Lov*, Aarhus 2019.
- Vogt H., *The kin's collective responsibility for the payment of man's compensation in medieval Denmark*, [w:] *Wergild, Compensation and Penance. The Monetary Logic of Early Medieval Conflict Resolution*, red. L. Bothe, S. Esders, H. Nijdam, Leiden 2021.

STRESZCZENIE

Władza królewska ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień prawodawczych monarchy w Królestwie Danii epoki Waldemarów. Analiza na podstawie wybranych źródeł prawa z I poł. XIII w.

Analiza wybranych rozporządzeń królewskich „epoki Waldemarów”, a przede wszystkim przedmowy do Prawa Jutlandzkiego, pozwala przyjąć, iż w I. poł. XIII w. królowie duńscy, przy wsparciu miejscowego Kościoła, podjęli istotne próby do uzurpowania sobie władzy prawodawczej, która przysługiwała dotąd wiecom dzielnicowym. Prawo do stanowienia i zmiany prawa przez władcę, o którym mowa m.in. w Rozporządzeniu króla Kanuta z 1200 r. stanowiło i po dziś dzień stanowi istotny problem badawczy duńskiej historii prawa i ustroju. Sporne jest, czy król w rzeczywistości mógł samodzielnie dawać prawa, czy jego inicjatywa wymagała uprzedniej rady „najlepszych mężów Królestwa”, a następnie akceptacji przez poszczególne wiece dzielnicowe. Istotne jest to, iż każde z opisanych rozporządzeń królewskich obowiązywało jedynie na terenie Skanii, a na redakcję praw bez wątpienia zdecydowany wpływ mieli dostojnicy miejscowej archidiecezji. Również analiza przedmowy do *Jyske Lov* wskazuje na istotny wpływ prawa kanonicznego na jej treść. Powyższe pozwala wysnuć tezę, iż opisane w tekście akty prawne tworzone były z inicjatywy Kościoła, który posługując się własną doktryną, przedstawiał króla jako ziemskiego sługę Boga, a pośrednio i Kościoła. Zabieg taki możliwy był jedynie w okolicznościach bliskiej współpracy państwa z duchowieństwem. Spór na linii Kościół – państwo, jaki rozgorzał po śmierci Waldemara II zniweczył dążenia monarchów do powiększania zakresu własnej władzy, w tym prawodawczej. Kolejne rozporządzenia, w tym przede wszystkim te dotyczące poszerzenia czynów karanych jako *crimen maiestatis* spotykały się z oporem możnych świeckich i duchownych, zaś próby sprawowania władzy bez udziału miejscowej arystokracji doprowadziły do wewnętrznego buntu, który zmusił króla Eryka V do wystawienia wielkiego przywileju będącego pierwowzorem przyszłych kapitulacji wyborczych.

SUMMARY

Royal Power with Particular Reference to the Legislative Powers of the Monarch in the Kingdom of Denmark of the Valdemar Era. The Analysis on the Basis of Chosen Sources of Law from the First Half of the 13th Century

The analysis of selected royal decrees of the „Waldemar Era”, and above all the prologue to the Law of Jutland, allows us to assume that in the first half of the 13th century the danish kings, with the support of the local Church, made significant attempts to usurp the legislative power, which until then had been vested in the district assembly. The right of the ruler to make and amend laws, as mentioned, among others, in King Canute's Ordinance of 1200, has been, and still is today, an important research problem in danish legal and political history. It is disputed whether the king could in fact give

laws on his own, or whether his initiative required the prior advice of the „best men of the kingdom” and then the approval of the various district assemblies. The important point is that each of the described royal decrees was valid only within Skåne, and the drafting of the laws was undoubtedly strongly influenced by the dignitaries of the local archdiocese. Also an analysis of the prologue to Jyske Lov indicates a significant influence of canon law on its content. The above allows the hypothesis that the legal acts described in the text were created on the initiative of the Church, which, using its own doctrine, presented the king as an earthly servant of God, and indirectly of the Church. Such a procedure was only possible in circumstances of close cooperation between the state and the clergy. The dispute between the Church and the State, which broke out after the death of Valdemar II, thwarted the monarchs’ efforts to expand the scope of their own power, including their legislative power. Subsequent ordinances, especially those concerning the extension of acts punishable as *crimen maiestatis*, met with resistance from both the secular and the clergy, while attempts to exercise power without the participation of the local aristocracy led to an internal revolt that forced King Eric V to issue a great privilege that was a prototype for future electoral capitulations.